


MARTA MILEWSKA

(Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора w Pułtusku, Wydział Historyczny)

 <https://orcid.org/0000-0003-3283-4037>

ALEKSANDER MACIESZA - LEKARZ (NIE)ZWYCZAJNY

Aleksander Maciesza urodził się 4 (16) czerwca 1875 r. w Tomsku w Zachodniej Syberii. Był synem zesłańców syberyjskich. Ojciec Aleksandra – Stefan Maciesza – był szlachcicem zagrodowym z okolic Międzyrzecza Podlaskiego. Po amnestii w 1868 r. osiedlił się w Tomsku, gdzie poznał swoją przyszłą żonę – Karolinę z Gintowtów, szlachciankę z Litwy Kowieńskiej, która w czasie podróży na Sybir straciła brata. Sama uniknęła śmierci dzięki pomocy polskich zesłańców¹. Rodzina Macieszów utrzymywała się z handlu. Ojciec Aleksandra zarządzał sklepem spożywczym, a za zaoszczędzone pieniądze zakupił parcelę i dom. Dzięki sile charakteru i zaletom umysłu udało mu się uruchomić łaźnię, która w 1861 r. niestety spłonęła. Wydarzenie to stało się przyczyną trudności materialnych rodziców Aleksandra. Macieszowie przenieśli się na wieś do miejscowości Postnikowo. Głównym źródłem utrzymywała rodziny Macieszów w tym czasie była sprzedaż pędzonego nielegalnie alkoholu². Rodzina Macieszów żyła skromnie, co podkreślał też sam Aleksander, którego podstawą diety było mleko, kasza i kapusta. Rodzice Aleksandra nie byli jednak odosobnionym przypadkiem, ponieważ większość Polaków zamieszkujących w syberyjskim mieście Tomsk żyła w skrajnej nędzy³. Po pewnym czasie Macieszowie ponownie wrócili do Tomska⁴. Warto też zaznaczyć, że w tym czasie w Tomsku przebywało około

¹ M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza*, Płock 2000, s. 18.

² A. Stogowska, *Tomsk we wspomnieniach doktora Aleksandra Macieszy, „Zesłaniec”* 2004, nr 18, s. 36.

³ Idem, *Rodak z Tomska doktor Aleksander Maciesza (1875–1945)*, [w:] *Polacy w nauce i kulturze Tomska oraz Syberii Zachodniej*, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2008, s. 181–192.

⁴ M. Chudzyński, *Aleksander Maciesza na syberyjskiej ziemi*, [w:] *Dr Aleksander Maciesza (1875–1945) w 130. rocznicę urodzin i 60. rocznicę śmierci*, red. Z. Kruszewski, A. Kansy, Płock 2006, s. 11.

1 tys. Polaków⁵. Według Anny Stogowskiej, Aleksander w *Tomsku nauczył się kochać i bronić ludzi biednych, skrzywdzonych przez los. Poznał znaczenie edukacji i kultury w życiu człowieka*⁶.

Rodzina Macieszów dbała o wykształcenie swoich dzieci, zarówno w zakresie nauki języka polskiego, jak i kształtowania postaw patriotycznych. Wynikało to z wewnętrznego przekonania, że ich dzieci wrócą do niepodległej Polski i będą jej służyć. Aleksander rozpoczął naukę czytania i pisania w rodzinnym domu, a następnie kontynuował ją w szkole początkowej w Tomsku. W 1888 r. uczęszczał do klasy wstępnej w gimnazjum filologicznym w Tomsku. Rodzice wychowywali zarówno przyszłego lekarza, jak i jego brata Adolfa, w duchu patriotycznym i religijnym. Istotne znaczenie dla późniejszej postawy Aleksandra miały książki z biblioteki ojca, a zwłaszcza *Konrad Wallenrod* i inne utwory Adama Mickiewicza, dzięki którym *nigdy dotąd niewidziany kraj ojca i matki stawał się coraz bardziej znajomy i bliski*⁷. Aleksander Maciesza wielokrotnie podkreślał też znaczenie biblioteki parafialnej w Tomsku, o której pisał: *Co niedzielę po mszy liczne rzesze czytelników przybywały na plebanię, aby zmienić książki, odwiedzić proboszcza i porozmawiać z rodakami*⁸. Warto również podkreślić, że przyszły lekarz wraz z bratem angażowali się w pracę biblioteki i chętnie pomagali w wypożyczaniu książek czytelnikom. Bracia Aleksander i Adolf Macieszowie w studenckich czasach prowadzili też własną bibliotekę. Informację tę potwierdziła także A. Stogowska pisząc: *Znając potrzeby intelektualne społeczeństwa polskiego już jako studenci sami założyli bibliotekę. Książki kupowali za zebrane na wieczorkach towarzyskich pieniądze*⁹.

W 1889 r. przyszły lekarz przeżył wielką traumę związaną ze śmiercią ojca – Stefana Macieszy. Ojciec Aleksandra, który pokonał pieszo całą drogę etapową na Syberię, zmarł młodo na serce, pozostawiając rodzinę bez środków do życia¹⁰. Od tego momentu wychowaniem i kształceniem synów zajęła się matka. W 1893 r. Aleksander ukończył gimnazjum rosyjskie, a następnie podjął studia na wydziale medycyny na Uniwersytecie Tomskim utworzonym w 1888 r. Aleksander Maciesza przez cały okres studiów należał do wyróżniających się studentów. Z pasją odbywał praktykę w klinice oftalmicznej i chi-

⁵ A. Maciesza, *Dzieje kolonii polskiej w Tomsku*, Poznań 1934.

⁶ A. Stogowska, *Spółcznik płocki doktor Aleksander Maciesza (1875–1945)*, „Niepodległość i Pamięć” 2007, nr 26, s. 114.

⁷ S. Kostanecki, *Aleksander Maciesza płocki działacz naukowy i społeczny*, [w:] *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830–1907–1957. Szkice i materiały*, Płock 1957, s. 84.

⁸ A. Maciesza, *op. cit.*, s. 13.

⁹ A. Stogowska, *Tomsk we wspomnieniach...*, s. 38.

¹⁰ Idem, *Droga do niepodległości braci Macieszów: Aleksandra i Adolfa, synów zesańców urodzonych w Tomsku*, „Zesłaniec” 2018, nr 73, s. 4

rurgicznej. Na drugim roku studiów otrzymał niewielkie stypendium, które pozwalało tylko na skromną egzystencję, zaś na trzecim roku przyznano mu stypendium rządowe w wysokości 300 rubli. W 1898 r. ukończył studia medyczne z najwyższym wyróżnieniem *cum eximia laude*¹¹.

Po zakończeniu edukacji Aleksander jako świeżo upieczony lekarz był zobowiązany odpracować stypendium rządowe. W październiku 1898 r. został mianowany lekarzem obwodowym w Górach Ałtajskich w miejscowości Smolenskoje, w powiecie bijskim, w guberni tomskiej. We wspomnianej miejscowości prowadził nieduży szpitalik dla mieszkańców obwodu ałtajskiego, którego liczbę ludności oszacowano na około 100 tys. osób. Teren obwodu był olbrzymi, liczył ponad 11 tys. km². Doktor Maciesza wykonywał swoje obowiązki z wielkim zaangażowaniem. Odwiedzał wsie i osady leżące w granicach obwodu i niósł pomoc medyczną potrzebującym. Istotne znaczenie dla późniejszej praktyki lekarskiej doktora Macieszy miał fakt, że w 1899 r. gubernialny inspektor lekarski dr Ferdynand Matkiewicz, z pochodzenia Polak, utworzył w Smolenskoje czasową siedzibę ruchomego oddziału okulistycznego. U jego boku Maciesza zdobył też okulistyczną praktykę operacyjną. *Aleksander Maciesza zawdzięczał również dr Matkiewiczowi – jak pisał S. Kostanecki – skierowanie go na uzupełniające studia lekarskie w Petersburgu*¹². Młody doktor udał się więc do Petersburga w grudniu 1900 r. Praktykę okulistyczną odbył w klinice chorób oczu. Tam też poznał nowe metody stosowane w leczeniu chorób oczu, w tym także jaglicy¹³.

Aleksander Maciesza jako lekarz praktykujący w Petersburgu przeczytał w tygodniku „Kraj”, że w gubernialnym mieście Płocku położonym nad rzeką Wisłą w Królestwie Polskim wolne są dwa stanowiska – lekarza więziennego oraz lekarza w szpitalu św. Aleksego. *Gubernator płocki Janowicz – pisał M. Chudzyński – zamieszczając to ogłoszenie miał nadzieję, że pozyska lekarza lojalnego wobec władzy rosyjskiej. Jak się później okazało stało się zupełnie inaczej*¹⁴. Doktor Maciesza złożył więc wymagane dokumenty na wakuujące stanowisko lekarskie w Płocku. Jego kandydatura została pozytywnie rozpatrzona¹⁵. W dniu 25 kwietnia 1901 r. Aleksander Maciesza wraz z matką przybył do Płocka, gdzie młody lekarz rozpoczął nie tylko pracę na stanowisku lekarza więziennego, ale też nowy, owocny w dokonania okres życia¹⁶. O wydarzeniu tym wspominał też Z. Kruszewski:

¹¹ *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1974, s. 77–79.

¹² S. Kostanecki, *Aleksander Maciesza płocki działacz naukowy...*, s. 84.

¹³ Idem, *Doktor Aleksander Maciesza*, „Kalendarz Ziemi Mazowieckiej na rok 1960”, Warszawa 1960, s. 285.

¹⁴ M. Chudzyński, *Aleksander Maciesza na syberyjskiej ziemi...*, s. 17.

¹⁵ Idem, *Dr Aleksander Maciesza...*, s. 4–7.

¹⁶ *Z Syberii, do kraju. XII 1900 – IV 1901*, rękopis w Bibliotece im. Zielińskich TNP, sygn. 249.

Jakże szczęśliwym dla miasta zdarzeniem okazało się zamieszczenie – przed ponad stu laty przez plockiego gubernatora ogłoszenie w czasopiśmie „Kraj” o wolnych stanowiskach lekarza więziennego i w szpitalu św. Aleksego. Odpowiedział na nie bowiem Aleksander Maciesza i jako 26 letni młodzieniec w kwietniu 1901 roku przybył do Płocka. Okazał się jednym z najzaciejszych obywateli w historii naszego miasta¹⁷.

Aleksander Maciesza jako lekarz więzienny dał się szybko poznać mieszkańcom Płocka w roli społecznika i strażnika narodowych tradycji. Wśród więźniów prowadził działalność edukacyjną, przynosił nielegalne polskie książki i organizował wykłady, a nawet pod pretekstem badania więźniów, co czym pisała A. Stogowska w jednym z artykułów, utworzył pracownię antropologiczną¹⁸. Maciesza podjął też współpracę z miejscową inteligencją. Wskazuje na to chociażby jego członkostwo w wielu plockich towarzystwach np. Towarzystwie Dobroczynności, Ochotniczej Straży Ogniowej, Płockim Towarzystwie Lekarskim, Płockim Towarzystwie Cyklistów, Płockim Towarzystwie Higienicznym i Płockim Towarzystwie Krajoznawczym. A. Stogowska pisała: *Był ich aktywnym członkiem. Zawsze gotowym do pracy społecznej na rzecz miejscowego środowiska. Tymi poczynaniami przekonał lokalną społeczność do swego patriotyzmu*¹⁹.

Na Mazowszu dr Maciesza poznał o kilkanaście lat od siebie starszego doktora Leona Rutkowskiego z Płońska. O ich przyjaźni zadecydowała wspólna pasja jaką była antropologia. Znajomość Macieszy z doktorem Rutkowskim zaowocowała też jego wstąpieniem do Ligi Narodowej. W 1905 r. wspólnie zaangażowali się w walkę o samorząd w gminach i język polski w szkołach²⁰. Podpisując memoriał w sprawie udzielenia autonomii Królestwu Polskiemu w sierpniu 1905 r. Maciesza wykazał się wielką odwagą. Jego wroga postawa wobec władzy rosyjskiej spowodowała dymisję z piastowanej przez niego posady rządowej²¹. Za swój czyn, zaangażowanie w działalność polityczną i społeczną Maciesza zyskał jednak coś znacznie większego – powszechne uznanie miejscowej społeczności. W 1906 r. Aleksander Maciesza w wyborach do I Dumy Państwowej został wybrany na posła z ziemi plockiej²².

¹⁷ *Wystąpienie Prezesa TNP Zbigniewa Kruszewskiego otwierające sesję naukową Dr Aleksander Maciesza (1875–1945) – 130. Rocznice urodzin i 60. Rocznice śmierci, [w:] Dr Aleksander Maciesza (1875–1945) w 130. Rocznice..., s. 7.*

¹⁸ A. Stogowska, *Spółecznik plocki...*, s. 115.

¹⁹ Idem, *Droga do niepodległości...*, s. 7.

²⁰ E. Popiołek, *Działalność samorządowa Aleksandra Macieszy, [w:] Dr Aleksander Maciesza (1875–1945) w 130. Rocznice..., s. 21.*

²¹ A. Stogowska, *Spółecznik plocki...*, s. 115.

²² E. Popiołek, *op. cit.*, s. 21.

Autonomia Królestwa Polskiego i swobody, które udało się wywalczyć w czasie rewolucji 1905–1907 r., skłoniły Macieszę do podjęcia działań na polu oświaty i kultury. Jako członek zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej zainicjował powołanie w Płocku Towarzystwa Szkoły Średniej, którego celem miało być utworzenie w mieście I Gimnazjum Polskiego. Od września 1905 r. Aleksander Maciesza pełnił funkcję lekarza szkolnego i nauczyciela higieny. W 1912 r. stanął na czele Komitetu budowy Szkoły, który dzięki jego umiejętnościom organizatorskim w ciągu jednego roku zbudował nowoczesny budynek szkoły²³.

Rozwój kultury i nauki leżał doktorowi Macieszy zawsze na sercu, dlatego w 1907 r. został on prezesem reaktywowanego Towarzystwa Naukowego Płockiego²⁴. Po latach napisał:

Zamiłowanie i zapał do badań i pracy regionalnej szczególnie nabrałem po bliższym poznaniu dziejów pierwszego Towarzystwa Naukowego Płockiego, które istniało już od r. 1820 do r. 1830. Było ono instytucją wybitnie regionalistyczną. Prace jego członka H. Gawareckiego, historyka Mazowsza, były jednym z głównych źródeł wiadomości o tej dzielnicy przez całe stulecie. Przy pierwszej sposobności postaraliśmy się powtórnie powołać do życia te instytucje pod dawną nazwą²⁵.

Celem kierowanego przez Macieszę Towarzystwa było utworzenie w oparciu o posiadane zbiory, Biblioteki Skępskiej Gustawa Zielińskiego. Zadanie to udało się zrealizować w 1909 r.²⁶ Drugim ważnym przedsięwzięciem Towarzystwa Naukowego Płockiego w okresie prezesury Macieszy było otwarcie regionalnego Muzeum Mazowsza Płockiego. Aleksander Maciesza określił też strukturę i kierunki działalności Towarzystwa – gromadzenie zbiorów i prowadzenie badań ważnych dla rozwoju gospodarczego miasta²⁷.

Wybuch pierwszej wojny światowej przerwał działalność społeczną i zawodową doktora Macieszy²⁸. Jako członek Rady Opiekuńczej i aktywny społecznik został on represjonowany przez niemieckie władze okupacyjne. Wraz z wybuchem wojny pojawiły się nowe wyzwania, którym doktor Maciesza starał się sprostać: walka z głodem, biedą i chorobami, pomoc potrzebują-

²³ A. Stogowska, *Droga do niepodległości...*, s. 8.

²⁴ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza jako prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907–1945*, [w:] *Dr Aleksander Maciesza (1875–1945) w 130. Rocznice...*, s. 49.

²⁵ *Materiały. Wiadomości o dr. A. Macieszy*, Biblioteka im. Zielińskich TNP, R. sygn. 406, s. 7.

²⁶ A. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1985*, Płock 1994.

²⁷ A. Stogowska, *Droga do niepodległości...*, s. 8.

²⁸ T. Świącki, F. Wybult, *Mazowsze płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 109.

cym, a zwłaszcza dzieciom, dla których organizował kolonie letnie i zimowe oraz tzw. „Kroplę Mleka”²⁹. Patriotyczną postawą i walką o zachowanie korespondencji urzędniczej w języku polskim naraził się władzom niemieckim. Z tego powodu jego kandydatura na radnego miasta Płocka jak też Członka Rady Opiekuńczej nie została zatwierdzona³⁰. Maciesza nie był jednak zmartwiony brakiem nominacji, ponieważ rada w tym czasie nie miała żadnych możliwości samodzielnego działania³¹.

W 1917 r. Aleksander Maciesza został przewodniczącym Rady Miejskiej miasta Płocka. Według E. Popiołek: *Był on przygotowany merytorycznie do sprawowania tej funkcji, posiadał także wiele uporządkowania oraz odznaczał się pracowitością, co łącznie przynosiło efekty w egzekwowaniu praw przysługujących Radzie*³². Jego merytoryczne przygotowanie do tej funkcji można było dostrzec zwłaszcza w trakcie prac legislacyjnych prowadzonych przez Radę. Aleksander Maciesza opracowywał regulaminy i instrukcje nie tylko dla urzędników magistrackich, ale też dla tych, którzy podlegali magistratowi. Dziełem Macieszy były też ważne dla miasta dokumenty: statut Wydziału Zdrowia Publicznego przy zarządzie miejskim³³ oraz projekt tymczasowej instrukcji dla urzędników dozoru nad handlem rynkowym³⁴, które zostały pozytywnie zaakceptowane przez magistrat.

Epilogiem działalności Aleksandra Macieszy w Radzie była jego nominacja na stanowisko I Burmistrza Płocka w 1917 r., którą przyjął z rąk niemieckiego Naczelnika Powiatu Knoblauch³⁵. O wydarzeniu tym pisała jego żona Maria Macieszyna w swoim pamiętniku w dniu 3 października 1917 r.:

Oleś lubi widok Starego Rynku. Tu zamieszkał, gdy przed 16 laty przybył z Syberii do kraju. Młody, nieznany od razu zdobył sobie stanowisko w Płocku, poznano go wkrótce w kraju. Dziś staje się pierwszym obywatelem miasta, jego kierownikiem i odpowiedzialnym panem. Ponieważ pragnę rozwoju i pomysłowości dla mojego miasta, które kocham, czuję się szczęśliwą, że oddało się w dobre ręce. Nikt tego lepiej od niego nie zrobi. Oleś, choć urodził się na dalekim Sybirze, tęsknił wciąż do swego kraju, którego nawet nie znał. Płock był pierwszym miejscem, gdzie objawiła się ojczyzna jego, w całej swej krasie i niedoli, gdzie mógł wpatrzeć się w jej duchowej fizyczne oblicze. Tu rozpoczęła tylko dla Niej swoją pożyteczną działalność, bo wszystkie czyny Olesia nie

²⁹ A. Stogowska, *Spółecznik płocki...*, s. 116.

³⁰ E. Popiołek, *op. cit.*, s. 23–25.

³¹ M. Macieszyna, *Pamiętnik płocczanki*, oprac. A. Stogowska, Płock 1996, s. 65–67, 69.

³² E. Popiołek, *op. cit.*, s. 29.

³³ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Akta miasta Płocka, sygn. 21650, Księga protokołów Zarządu Miejskiego 1917, cz. II, 24.07.12, posiedzenie w dniu 24.08., punkt 8.

³⁴ APP, Akta miasta Płocka, sygn. 21650, posiedzenie w dniu 19.09.1917, punkt 5.

³⁵ A. Stogowska, *Droga do niepodległości...*, s. 8.

dla niego są skierowane. Ani na chwilę nie przyjdzie mu do głowy zdobycie dóbr materialnych, ani kariery. Płynie w nim krew ludzi, co nie wahają się poświęcić mienia i życia dla ojczyzny. Z gatunku ofiarników wyrósł i ma wszystkie te cechy, jednak nie zdaje sobie sprawy ze swych cech, ani ten gatunek ludzi nic nie wie o swoich przymiotach i cnotach. Dlatego jest skromny³⁶.

Aleksander Maciesza objął funkcję I Burmistrza w dniu 6 października 1917 r. po złożeniu przyrzeczenia następującej treści:

Obowiązuję się uroczyście: powierzony mi urząd spełniać gorliwie i sumiennie, mieć zawsze przed oczyma największy pożytek miasta i dobro publiczne, we wszystkich wiadomych mi z urzędu sprawach tajemnicy dochować, polecenia dokładnie wykonywać³⁷.

W pierwszym rozporządzeniu wydanym przez Burmistrza Macieszę czytamy:

Objmuję osobiście następujące sprawy i wydziały: ogólne kierownictwo i nadzór nad działalnością wszystkich organizacji miejskich; sprawy dotyczące władzy dyscyplinarnej nad urzędnikami miejskimi; milicję; szkolnictwo; wydział zdrowia publicznego; nadzór w szczególności nad wydziałami szpitalnictwa i budownictwa³⁸.

Po trzech miesiącach urzędowania Aleksander Maciesza dobrze orientował się już w działalności biur magistrackich i wszystkich służb miejskich. Burmistrz Aleksander Maciesza podjął też starania w celu uporządkowania spraw włościńskich i gospodarki miejskiej³⁹, przebudowy koszar miejskich, tak by powstały w nich sale lekcyjne dla szkoły powszechnej żeńskiej, rozbudowy szpitala św. Trójcy dzięki nabyciu przez miasto sąsiadującej ze szpitalem nieruchomości przy ulicy Warszawskiej należącej do małżonków Wiśniewskich⁴⁰. Maciesza mając na uwadze rozwój gospodarczy Płocka działał też aktywnie w powstałym w 1917 r. Związku Miast Polskich. W swoich wystąpieniach, jako członek tej organizacji, akcentował potrzebę uregulowania spraw sanitarnych i żywnościowych⁴¹. Bliska była mu także polska oświata. Z jego inicjatywy powstało Seminarium Nauczycielskie, w którym kształcono kadrę nauczycieli i organizowano kursy dla nauczycieli szkół

³⁶ M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 283.

³⁷ Ibidem, s. 286–287; T. Świecki, F. Wybult, *op. cit.*, s. 122.

³⁸ APP, Akta miasta Płocka, sygn. 21654, Rozporządzenia ogólne Burmistrza I miasta Płocka 1917–1926, Rozporządzenie nr 1 z 12 października 1917 roku.

³⁹ APP, Akta miasta Płocka, sygn. 21651, posiedzenie w dniu 14.01.1918 roku, punkt 1.

⁴⁰ APP, Akta miasta Płocka, sygn. 21651, posiedzenie w dniu 18.02.1918 roku, punkt 1, posiedzenie w dniu 15.07.1918 roku.

⁴¹ A. Stogowska, *W służbie ludzi...*, s. 83–84.

elementarnych. Warto zaznaczyć, że na organizację wspomnianych kursów Maciesza przeznaczył swoją roczną pensję. Z myślą o sprawności fizycznej, wziął też na siebie trud założenia kąpielisk szkolnych⁴².

W okolicznościowym przemówieniu zaś powiedział:

Objęcie zarządu miast przypadło polskim władzom miejskim w nadzwyczaj trudnych warunkach. Dziesięcioletnie rządy rosyjskie bez udziału społeczeństwa opóźniły i zatrzymały rozwój gospodarczy naszych miast, wskutek niezaspokojenia najważniejszych potrzeb życia miejskiego. Ciężkie czasy obecnej wojny obciążły miasto i ludność miejską nadzwyczajnymi ciężarami i spowodowały obdłużenie i ruinę materialną. Pomimo ciężkiego stanu finansowego miasta, muszą być zaspakajane najpierwsze i najżywotniejsze potrzeby, jak ratowanie ludności od głodu, chorób i nędzy, a jednocześnie organizowanie, chociaż w stopniowo najważniejszych dziedzin gospodarki miejskiej⁴³.

Z wypowiedzi Aleksandra Macieszy jednoznacznie wynika, że kwestie społeczne pozostały mu bliskie także w czasie pełnienia funkcji Burmistrza. Walka z głodem, tanie kuchnie, tzw. wojny kartoflane, punkty pomocy społecznej, nowe miejsca pracy dla mieszkańców Płocka dzięki uruchomieniu bazy przeładunkowej na Radziwiu i dążenie do poprawy warunków życia mieszkańców Płocka, to kwestie, w których Maciesza wykazał wiele osobistego zaangażowania. *Bieda jest tak wielka* – pisała w pamiętniku żona Aleksandra Macieszy – *że wprost doznają wyrzutów sumienia, że się jada trzy razy dziennie, podczas gdy są głodni, że śpi się w ciepłym łóżku, podczas gdy inni tułają się w noc ciemną i zimną*⁴⁴. Trud Macieszy włożony w organizację samorządu płockiego, szkolnictwa i ochrony zdrowia w latach 1917–1919 dodatkowo wzmocnił autorytet lekarza wśród mieszkańców Płocka.

Odzyskanie upragnionej wolności w 1918 r. spowodowało, że przed Burmistrzem Macieszą, który od 15 marca 1919 r. podpisywał się jako prezydent miasta Płocka, pojawiło się wiele nowych spraw do rozwiązania. Wyeliminowanie w czasie zaborów Polaków z urzędów rosyjskich i niemieckich skutkowało brakiem fachowego korpusu administracyjnego. Maciesza z trudem tworzył więc polską administrację samorządową. Sam pełnił funkcje reprezentacyjne goszcząc w Płocku m.in. gen. Józefa Hallera i innych, sam też zabiegał o pożyczki i subsydia na odbudowę zniszczonego miasta⁴⁵. *Niepokoje społeczne* – czytamy w artykule E. Popiołek – *które musiał łagodzić swym taktownym postępowaniem, problemy z zaopatrzeniem miasta w arty-*

⁴² Eadem, *Droga do niepodległości...*, s. 10.

⁴³ T. Świącki, F. Wybult, *op. cit.*, s. 121–122.

⁴⁴ M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 286.

⁴⁵ A. Stogowska, *Spółcznik płocki...*, s. 117.

kuły żywnościowe oraz stały wzrost cen były szarą codziennością⁴⁶. Maciesza, mimo wielu trudności związanych z odbudową miasta, myślał także o jego przyszłości i dalszym rozwoju. Maciesza wiedział, że będzie to możliwe po spełnieniu następujących warunków: rozszerzeniu granic miasta, budowie linii kolejowej i nowego mostu na Wiśle⁴⁷. Priorytetowym przedsięwzięciem Macieszy była budowa wspomnianej linii kolejowej łączącej Płock z Sierpcem i Kutnem, co było istotne również z punktu widzenia rozwoju gospodarczego miasta. Cel ten udało się zrealizować w okresie dwudziestolecia międzywojennego, gdy wybudowano most na Wiśle⁴⁸.

Pierwsze wybory w niepodległej Polsce w 1919 r. przyniosły zwycięstwo socjalistom. Aleksander Maciesza kandydujący z listy nr 5 – Polski Zjednoczony Komitet Wyborczy, łączący ugrupowania chrześcijańsko-narodowe i demokratyczne – został wybrany do Rady, ale ze względu na jej lewicowy charakter rozważał rezygnację. Pozostał jednak dla dobra miasta, by w miarę możliwości czuwać nad szkolnictwem oraz finansami miejskimi⁴⁹. W nowo powstałej Radzie Miejskiej Aleksander Maciesza był członkiem komisji finansów, zajmował się kwestią włączenia Radziwia do Płocka i sfinalizowaniem połączenia kolejowego Płocka z Sierpcem i Kutnem. W marcu 1920 r. Aleksander Maciesza wycofał się z pracy w komisji finansów⁵⁰. Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej Maciesza został przewodniczącym Związku Obrony Ojczyzny w Płocku, ale zakorzeniony w nim głęboko patriotyzm spowodował, że nie czuł się dobrze w tej roli. Uważał, że jego miejsce jest na pierwszej linii frontu. Z tego powodu zdecydował się wyruszyć na front jako lekarz wojskowy. Dając innym przykład, na ochotnika wstąpił do wojska. W czasie wojny pracował w stopniu majora w jednym ze szpitali na terenie Warszawy⁵¹.

Aleksander Maciesza po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej wrócił do Płocka. Nadal był członkiem w Radzie Miejskiej, ale skupiał się jedynie na kwestii przyłączenia Radziwia. Działania te zostały uwieńczone sukcesem – 1 kwietnia 1923 r. Radziwie włączono do Płocka. Po tym wydarzeniu Maciesza wycofał się z prac w samorządzie. O swojej decyzji poinformował piśmiennie przewodniczącego Rady – Władysława Sztromajera w dniu 14 lipca 1923 r.⁵² Dwa dni później przed rozpoczęciem obrad Rady przewodniczący odczytał „Deklaracje radnych listy N5 Detrycha, Dr. Macieszy i Dra Zalewskiego

⁴⁶ E. Popiołek, *op. cit.*, s. 41.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 42.

⁴⁸ A. Stogowska, *Spółecznik płocki...*, s. 117.

⁴⁹ M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 509, 521.

⁵⁰ E. Popiołek, *op. cit.*, s. 43–44.

⁵¹ A. Stogowska, *Spółecznik płocki...*, s. 117.

⁵² APP, Akta miasta Płocka, sygn. 22094, wnioski na Radę Miejską i odpisy uchwał, k. 27.

o zrzeczeniu się mandatów członków Rady Miejskiej wobec niemożliwości dalszej współpracy z obecnym składem Magistratu m. Płocka⁵³.

Podsumowując działalność Aleksandra Macieszy w samorządzie należy podkreślić, że znakomicie opanował on trudną sztukę zarządzania gospodarką miejską. Niewątpliwie, zadecydowały o tym jego osobiste zdolności, talent oraz posiadana przez niego wiedza. Był on osobą niezwykle praktyczną, ale i niezwykłą, która w oparciu o naukowe metody rozwiązywała problemy gospodarcze Płocka. W wystąpieniu Prezesa Towarzystwa Naukowego Płockiego (TNP) Zbigniewa Kruszewskiego czytamy:

Był to bowiem człowiek doskonale wpisany w swój czas. Z trudem budząca się na początku XX wieku państwowość polska potrzebowała przede wszystkim działaczy lokalnych, organizatorów życia społecznego. I takim okazał się Aleksander Maciesza, który daleko wykraczał poza swoje obowiązki lekarza, a swoim licznymi talentami umiał dzielić się z innymi⁵⁴.

Zasługi doktora Aleksandra Macieszy w różnych dziedzinach życia społecznego, kulturalnego i oświatowego były znaczące, to jednak w pamięci mieszkańców Płocka zapisał się jako prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego. Organizacją tą kierował w latach 1907–1945. Za jego prezesury, co należy wyraźnie podkreślić, Towarzystwo to stało się naukową instytucją uznawaną w całym kraju. Warto też zaznaczyć, że prezesura Macieszy w TNP przypadła na okres zaborów, dążeń do odzyskania niepodległości i początków odrodzenia się państwa polskiego po wieloletniej niewoli. Maciesza pełnił także funkcję prezesa Towarzystwa w okresie swej intensywnej pracy w samorządzie, jak też podczas sprawowania funkcji przewodniczącego rady, burmistrza i prezydenta Płocka w czasie I wojny światowej⁵⁵.

Po zakończeniu pracy w administracji samorządowej Aleksander Maciesza nadal pozostał praktykującym lekarzem, który z wielkim upodobaniem wykonywał swój zawód. Pracował również w Gimnazjum im. Władysława Jagiełły, jako lekarz i wykładowca higieny. W tym okresie życia oddał się pracy naukowej. W jego wspomnieniach czytamy:

W ostatnich czasach staram się wyczołgać z czynnej pracy w organizacjach społecznych, aby cały czas wolny od zajęć zawodowych poświęcić pracy naukowej i regionalnej. Gdy nie mieliśmy własnego państwa, obowiązkiem każdego Polaka było choć w części spełniać te czynności, które w normalnych warunkach spełniają organy państwowe. Obecnie powinniśmy, jak najszerzej pracować na

⁵³ APP, Akta miasta Płocka, sygn. 22090, Protokoły posiedzeń Rady Miejskiej miasta Płocka 6 IX 1922 – 27 X 1923, k. 161.

⁵⁴ *Wystąpienie Prezesa TNP...*, s. 9.

⁵⁵ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza jako prezes...*, s. 50.

polu naukowym i krzewić, jak najszerzej potrzebę stosowania metod naukowych przy rozwiązywaniu zagadnień życiowych⁵⁶.

Prezes TNP pozostał jednak nadal aktywnym działaczem społecznym i członkiem wielu polskich towarzystw. Uczestniczył w wielu konferencjach i zjazdach naukowych, chętnie też pisał i wygłaszał swoje referaty. Największe osiągnięcia naukowe zyskał za opracowania z dziedziny antropologii.

W okresie międzywojennym Aleksander Maciesza postrzegany był jako teoretyk regionalizmu polskiego⁵⁷. Jako rzecznik europejskiego prądu umysłowego nadał mu teoretyczne podstawy. H. Rutska o działalności TNP pisała:

W ostatnich paru latach w zainteresowaniach społeczeństwa i zarządzeniach władz państwowych, wysunął bodajże na pierwsze miejsce ruch regionalny, jako rodzaj bilansu aktywów narodowych, zarówno cech etnograficznych, uzdolnień umysłowych, bogactw naturalnych, jak też należytego ich zużytkowania⁵⁸.

Doktor Maciesza głosił więc konieczność wzmocnienia lokalnej władzy administracji samorządowej, pielęgnowanie odrębności regionalnych i rozwój własności intelektualnych⁵⁹. Maciesza był zwolennikiem lokalnego patriotyzmu. Twierdził, że badań naukowych nie można prowadzić wyłącznie dla nauki, ale przede wszystkim w celach praktycznych. Specyfika jego myślenia polegała na tym, że w metodach naukowych widział on rozwiązanie wszystkich aktualnych problemów społecznych. Z tego powodu używane przez niego sformułowanie *Przez pracę regionalną dla dobra Polski* cieszyło się popularnością⁶⁰. Z uznaniem przyjęto też opracowanie Macieszy pt. *Opisy powiatów, a studia nad stosunkami województw jako jednostek regionalnych*⁶¹. Maciesza opracował też program badań regionalnych, kierował komitetem regionalnym i był organizatorem wystawy regionalnej w Płocku w 1929 r. To dzięki Macieszy Płock stał się głównym ośrodkiem regionalizmu na Mazowszu⁶².

Aleksander Maciesza rozpoczął swoją działalność naukową od wydania *Atlasu Statystycznego Królestwa Polskiego* w 1907 r. Wysoko należy jednak

⁵⁶ Cyt. za S. Kostanecki, *Aleksander Maciesza płocki działacz...*, s. 96.

⁵⁷ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza (1875–1945) teoretyk regionalizmu polskiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. II, s. 117–118.

⁵⁸ H. Rutska, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830–1907–1928*, Płock 1929, s. 19.

⁵⁹ A. Stogowska, *Droga do niepodległości...*, s. 11.

⁶⁰ Eadem, *Aleksander Maciesza jako prezes...*, s. 73.

⁶¹ A. Maciesza, *Opisy powiatów, a studia nad stosunkami województw jako jednostek regionalnych*, Płock 1921.

⁶² A. Kociszewski, *Regionalizm Mazowiecki*, Ciechanów 1993, s. 68.

ocenić jego dokonania w dziedzinie antropologii i archeologii, dzięki którym zyskał uznanie w kraju i za granicą. Maciesza był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności i Międzynarodowego Instytutu Antropologii. Na zjeździe prehistoryków w Poznaniu Maciesza wygłosił referat pt. *Typy antropologiczne ludności wczesnohistorycznej Mazowsza Płockiego*. Referat ten został w 1927 r. odczytany przez prof. K. Stołyhwę podczas III Sesji Instytutu Międzynarodowego Archeologii w Amsterdamie⁶³. W 1938 r. Maciesza opublikował w czasopiśmie „Kosmos” artykuł pt. *Antropologia wobec potrzeb medycyny*, w którym wyjaśnił znaczenie antropologii w diagnozowaniu chorób⁶⁴.

Napisał szereg artykułów i wygłosił wiele referatów. Bibliografia jego prac obejmuje ponad 100 publikacji, w tym: książek, artykułów, studiów, rozpraw, odezów i memoriałów⁶⁵. Znaczny dorobek miał też z zakresu higieny i medycyny. Wypada dodać, że był też członkiem Towarzystwa Higienicznego i Płockiego Towarzystwa Lekarskiego, którego prezesem został w 1926 r.⁶⁶ W swoich publikacjach głosił potrzebę poprawy warunków higienicznych, dostarczenia dobrej wody do miast, poprawę jakości chleba i konieczność podjęcia walki z biedą i niedożywieniem. Napisał też podręcznik dla młodzieży pt. *Zarys higieny krajowej*, który pozostaje w rękopisie⁶⁷. Publikował też prace z zakresu okulistyki np. *Jak się strzec ślepoty i chorób oczu*⁶⁸. Na I Zjeździe Okulistów w Warszawie w 1921 r. wygłosił referat na temat leczenia jaglicy, który został później opublikowany w „Gazecie Lekarskiej”⁶⁹. W 1925 r. na XII Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich Maciesza zaprezentował trzy referaty pt.: *Mazowsze Płockie jako odrębny region geograficzny*; *Oczodoły Polek i Polaków* i *Organizacja kąpielisk szkolnych*⁷⁰. Maciesza poświęcił też wiele miejsca w swoich artykułach polskiej oświacie. Przyszłość naszego kraju wiązał z edukacją młodego pokolenia Polaków. Opracował też monografię *Gimnazjum im. Wł. Jagiełły w Płocku 1906–1931*, dzięki której zyskał status badacza historii wychowania⁷¹. W uznaniu zasług został zaproszony do pracy w Komisji Badań nad Dziejami Wychowania i Szkolnictwa w Polsce.

Maciesza współpracował też redakcją *Polskiego Słownika Biograficznego*, na którego potrzeby opracował biogramy wyróżniających się Płocczan. Jego

⁶³ H. Rutska, *op. cit.*, s. 143.

⁶⁴ A. Maciesza, *Antropologia wobec potrzeb medycyny*, „Kosmos” 1938, t. IV, s. 1–8.

⁶⁵ A. Stogowska, *Droga do niepodległości...*, s. 11.

⁶⁶ Eadem, *Spółcznik płocki...*, s. 118.

⁶⁷ A. Maciesza, *Zarys higieny krajowej*, rękopis w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich TNP.

⁶⁸ Idem, *Jak się strzec ślepoty i chorób oczu*, Warszawa 1910.

⁶⁹ S. Kostanecki, *Aleksander Maciesza płocki działacz...*, s. 143.

⁷⁰ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza jako prezes...*, s. 85.

⁷¹ A. Maciesza, *Gimnazjum im. Wł. Jagiełły w Płocku 1906–1931*, Płock 1931.

zasługą było czasopismo wydawane przez Towarzystwo Naukowe Płockie pt. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”. Maciesza był również redaktorem czasopisma „Życie Mazowsza”, w którym opublikował szereg artykułów dotyczących Mazowsza i jego historii, kultury oraz zabytków. W pamięci społeczności Płocka zapisał się także jako autor licznych artykułów dotyczących fotografii. Fotografia była poza antropologią jego drugą pasją. W 1937 r. Towarzystwo Fotograficzne w związku z setną rocznicą swej działalności powierzyło płockiemu lekarzowi opracowanie historii fotografii polskiej. Monografia Macieszy *Historia fotografii polskiej w latach 1839–1889* długo pozostawała rękopisem. Drukiem ukazała się dopiero w 1972 r.⁷² Warto też wspomnieć o współpracy Macieszy z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym. Lekarz ten nie tylko sam uprawiał turystykę, ale też lansował Płock jako miasto turystyczne. W tym celu wraz z żoną Marią, doktor Maciesza opracował *Przewodnik po Płocku*⁷³. Był zwolennikiem badań regionalnych, prasy regionalnej oraz tworzenia regionalnych ośrodków kultury takich jak: muzea, teatry, biblioteki. W 1932 r. zainicjował utworzenie w Bibliotece im. Zielińskich w Płocku naukowej pracowni regionalnej, która miała sprzyjać badaniom nad regionalizmem⁷⁴. Reasumując należy podkreślić, że każda dziedzina nauki, którą się zajmował, może stanowić odrębne źródło do prowadzenia dalszych badań.

Wszechstronną działalność Aleksandra Macieszy dostrzeżono już za jego życia. W 1922 r. Maciesza został odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotym Krzyżem Zasługi⁷⁵. A. Stogowska pisała:

Walczył o byt nie tylko dla siebie, ale dla następnych pokoleń Polaków. Był wizjonerem. Obdarzony troską o losy Ojczyzny składał jej własny rozum i pracę w darze. Maciesza miał dar przyciągania ludzi. Wierzyli oni w jego ideę i chętnie współpracowali. [...] Kierował nimi bez nacisku, pozwalając na rozwijanie indywidualnych zainteresowań⁷⁶.

Dzięki systematycznej, rzetelnej i uczciwej pracy, działalności społecznej oraz patriotycznej postawie zyskał szacunek miejscowej społeczności. Mieszkańcy Płocka widzieli w nim także człowieka niezwykłego serca, który sam żył skromnie, ale za to często pomagał ludziom.

II wojna światowa przerwała działalność dr Macieszy i Towarzystwa Naukowego Płockiego. W grudniu 1939 r. Niemcy przejęli zbiory, co rodziło

⁷² Idem, *Historia fotografii polskiej w latach 1839–1889*, Płock 1972.

⁷³ M.A. Macieszowie, *Przewodnik po Płocku*, Płock 1913.

⁷⁴ A. Stogowska, *Spółecznik płocki...*, s. 121.

⁷⁵ „Kurier Płocki” 1922, nr 101 i 206.

⁷⁶ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza jako prezes...*, s. 78.

obawę utraty dorobku wielu pokoleń Polaków. Część działaczy TNP trafiła do obozów koncentracyjnych. Niemcy aresztowali także żonę Macieszy – Marię Macieszynę, ponieważ nie chciała podpisać volkslisty. Prezes Maciesza został wyrzucony z domu przy ulicy Sienkiewicza i przesiedlony do dzielnicy żydowskiej. Wojna była dla Macieszy trudnym czasem. Wielokrotnie poniżany i poniewierany przez Niemców ciężko zachorował i całkowicie się załamał. Udało mu się jednak wydostać żonę z obozu, doczekał też końca wojny. Cieszył się z ocalenia zbiorów Towarzystwa, ale przeżycia wojenne pozostawiły spustoszenie w organizmie. Doktor Aleksander Maciesza zmarł 10 października 1945 r.⁷⁷ Dorobek życia – dom, bibliotekę i rodzinne archiwum Macieszowie przekazali TNP⁷⁸.

Aleksander Maciesza, syn zesłańców syberyjskich, zaliczany jest do najwybitniejszych postaci Płocka XX w. Długoletni prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, burmistrz Płocka i prezydent tego Płocka w początkach II Rzeczypospolitej, znany lekarz, wybitny okulista, miłośnik nauki i antropologii⁷⁹. Doktor Maciesza był człowiekiem renesansu, którego wiedza i zainteresowania wykraczały poza wyuczoną wiedzę medyczną.

Lekarz ten był nie tylko zasłużonym działaczem samorządowym i społecznym, ale i antropologiem, i archeologiem, fotografem i historykiem fotografii, ale nade wszystko był jednak człowiekiem o ogromnej pasji poznawania⁸⁰.

Na walnym zebraniu Zgromadzenia Towarzystwa Naukowego Płockiego w dniu 10 lutego 1946 r. Czesław Idźkiewicz, uczeń i bezpośredni współpracownik dr Macieszy, powiedział:

On Litwin, osiadł wśród Mazurów, ukochał nasze miasto Płock [...] nie wiadomo było co w nim podziwiać należy: czy wiedzę uniwersalną, czy skromność, czy takt, czy szlachetność odruchów wielkodusznego serca jego. [...] Bożym był ten płomień miłości i wiedzy, który w nim płonął... Nie szukał sławy – za to ona go znalazła⁸¹.

⁷⁷ Eadem, *Spółecznik płocki...*, s. 121.

⁷⁸ Eadem, *Droga do niepodległości...*, s. 12.

⁷⁹ M. Chudzyński, *op. cit.*, s. 11.

⁸⁰ *Wystąpienie Prezes TNP Zbigniewa Kruszewskiego...*, s. 8.

⁸¹ *Materiały. Wiadomości o życiu*, sygn. 406, k. 10–11; A. Wrzosek, *Aleksander Maciesza. Życie i działalność naukowa i społeczna*, Poznań 1947, s. 27.

SUMMARY

Maciesza Alexander – (a non)ordinary doctor

Aleksander Maciesza was the son of Siberian exiles. At present, he is counted among the most outstanding figures of Płock in the 20th century. He was a doctor by profession, but his knowledge and interests went beyond the learned medical view. Aleksander Maciesza was not only a well-known doctor; an outstanding ophthalmologist, a lover of science and anthropology, but also a social activist, local government activist, anthropologist, archeologist, photographer, but most of all he was a man of great passion for exploration. He was remembered, by the inhabitants of Płock, as a long-term president of the Płock Scientific Society, the mayor of Płock and the president of Płock in the beginning of the Second Polish Republic. His contributions to science and the city of Płock and its residents make him an extraordinary doctor, but above all an extraordinary man.